

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.25.1>

Блащук Т. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового Інституту права імені І. Малиновського

Національного університету «Острозька академія»

ORCID: 0000-0002-0605-1920

ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОРОВИХ І БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ЖИТТЯ

Постановка проблеми. Забезпечення здорових і безпечних умов життя є одним з основних обов'язків держави перед громадянами. Проте реалізація цього завдання в Україні супроводжується численними викликами, пов'язаними із недосконалістю правової бази та неналежною ефективністю правозастосовчої практики. Сучасні виклики, як-от зміна клімату, збільшення техногенного навантаження та необхідність інтеграції міжнародних стандартів, потребують оновлення законодавства й удосконалення механізмів контролю. У зв'язку із цим важливо дослідити наявні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Метою статті є дослідження сучасного стану законодавства України у сфері забезпечення здорових і безпечних умов життя, аналіз ефективності його реалізації та визначення основних викликів правозастосовчої практики. Окрім того, стаття має на меті запропонувати рекомендації щодо вдосконалення законодавства та підвищення ефективності його виконання, зважаючи на сучасні виклики та міжнародний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі забезпечення здорових і безпечних умов життя в Україні охоплюють широке коло питань, пов'язаних із нормативно-правовою базою, правами працівників, а також європейськими стандартами в цій сфері.

Ю. Гайдук у статті «Зміст права на безпечне для життя та здоров'я довкілля» провів аналіз права особи на безпечне довкілля, яке охоплює аспекти екологічного, соціального та фізичного середовища [1]. Встановлено три основні наукові підходи до трактування цього права: у вузькому сенсі – як екологічне право особи; у ширшому сенсі – як право на безпечне довкілля, яке охоплює належні умови праці, безпечні харчові продукти, умови проживання та навчання; і в найширшому сенсі – як право на безпекове середовище існування людини.

В іншій статті «Імплементация практики Європейського суду з прав людини в національному законодавстві» акцентується увага на обов'язку держави забезпечувати захист здоров'я та життя громадян у трудовій діяльності [2]. Автори підкреслюють важливість нормативного закріплення цих норм у національному законодавстві.

А. Шевченко та С. Кудін у роботі «Конституційні засади забезпечення права людини на здоров'я: порівняльно-правове дослідження» провели аналіз конституційного забезпечення права на здоров'я в Україні, Чеській і Польській Республіках [3]. Дослідження визначає напрями вдосконалення національного законодавства на основі порівняльного підходу.

Загалом, дослідження показують комплексний підхід до аналізу законодавчих аспектів забезпечення здорових і безпечних умов життя. Вони підкреслюють необхідність удосконалення нормативно-правової бази, узгодження національних норм з європейськими стандартами та посилення гарантій для громадян.

Виклад основного матеріалу.

1. Національне законодавство України щодо забезпечення здорових і безпечних умов життя

Забезпечення здорових і безпечних умов життя в Україні ґрунтується на положеннях Конституції України [4]. Як основний закон, Конституція визначає правові основи функціонування всієї правової системи, зокрема щодо безпеки життєдіяльності людини. У статті 3 Конституції проголошено життя, здоров'я, честь і гідність людини найвищою соціальною цінністю, а держава зобов'язана їх захищати. Це положення є ключовим для формування національного законодавства у сфері охорони здоров'я та безпеки.

Одним з основних законодавчих актів, що деталізує та розвиває конституційні положення, є Кодекс цивільного захисту України, який визначає правові й організаційні основи захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [5]. Відповідно до положень Кодексу, усі громадяни мають право на захист від надзвичайних ситуацій, а державні органи зобов'язані забезпечувати цей захист через створення ефективних систем запобігання і реагування на надзвичайні ситуації. Це питання є особливо актуальним в умовах сучасних викликів, як-от техногенні катастрофи й екологічні загрози.

Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694–XII є іншим важливим нормативним актом, який установлює правові гарантії безпеки працівників на робочому місці [6]. У цьому Законі передбачено обов'язок роботодавців забезпечувати належні умови праці, які не тільки відповідають установленим стандартам, але й не несуть загрози життю та здоров'ю працівників. Так, у 2023 р. були внесені зміни до цього Закону, які посилили вимоги до оцінювання професійних ризиків, зокрема й у сфері хімічних виробництв, де ризики для здоров'я працівників особливо високі.

Новий Закон України «Про систему громадського здоров'я» № 2573–IX, ухвалений 6 вересня 2022 р., також став важливим інструментом захисту населення [7]. Він вводить комплексний підхід до охорони громадського здоров'я, передбачає заходи із профілактики захворювань, моніторингу стану здоров'я населення та реагування на епідеміологічні загрози. Особливо актуальними стали положення цього Закону під час пандемії COVID-19, коли система громадського здоров'я виявилася ключовою для координації зусиль держави в боротьбі з поширенням вірусу.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. є ще одним ключовим нормативно-правовим актом, що гарантує екологічну безпеку, яка безпосередньо впливає на здоров'я населення [8]. У цьому Законі передбачено систему заходів, спрямованих на захист природного середовища від шкідливого впливу людської діяльності, та встановлено обов'язки підприємств і організацій щодо мінімізації впливу на довкілля.

У 2023 р. в Україні було ухвалено кілька важливих нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення екологічних стандартів у сфері утилізації відходів і скорочення викидів шкідливих речовин в атмосферу. Зокрема, наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 202 від 19 травня 2022 р., яким внесено зміни до Інструкції про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві [9].

Також було внесено зміни до законодавства, що регулює управління відходами в Україні, зокрема ухвалено Закон України «Про управління відходами» № 2320–IX від 20 червня 2022 р., який набув чинності 9 липня 2023 р. [10]. Цим Законом зобов'язано підприємства запроваджувати сучасні методи утилізації, зокрема й обов'язкову переробку визначених видів відходів і мінімізацію обсягів, що потрапляють на звалища. Нові вимоги до роздільного збору та переробки відходів спрямовані на зменшення загального обсягу відходів на сміттєзвалищах і створення більш сталих, екологічно безпечних умов для життя населення.

Останніми роками в Україні активно розвивається нормативно-правова база для гарантування здорових і безпечних умов життя. Цей процес зумовлений як внутрішніми потребами країни, так і міжнародними зобов'язаннями. Значущим кроком стало ухвалення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р., що запровадив новий підхід до екологічного контролю [11]. Закон вимагає від підприємств оцінювання впливу на навколишнє середовище перед початком діяльності та передбачає залучення громадськості до процесу ухвалення рішень. У 2023 р. були внесені зміни, які вдосконалили механізми контролю.

У 2023 р. також внесено зміни до Водного кодексу України [12] та Земельного кодексу України [13], що посилили вимоги щодо збереження водних ресурсів і земель. Нові положення включають жорсткіші стандарти використання водних ресурсів у промисловості й обов'язкову рекультивацию земель після промислового використання.

Україна є учасницею міжнародних угод. У 2002 р. Україна приєдналася до Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди щодо окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі, яка ухвалена 10 вересня 1998 р., що регулює міжнародну торгівлю небезпечними хімічними речовинами та відходами [14]. Відповідно до цієї угоди Україна зобов'язалася посилити контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів і впровадити жорсткіші заходи для запобігання незаконному обігу таких речовин.

2. Правозастосовча практика та її виклики

Моніторинг виконання законодавства є ключовим елементом правозастосовчої практики в Україні, особливо у сфері гарантування здорових і безпечних умов життя. Органи державної влади, як-от Державна екологічна інспекція (далі – ДЕІ), Міністерство охорони здоров'я, та місцеві органи самоврядування відіграють вирішальну роль у контролі за дотриманням законодавчих норм, спрямованих на захист навколишнього середовища та здоров'я громадян.

Основним інструментом для здійснення моніторингу є планові та позапланові перевірки суб'єктів господарювання, що проводяться з метою виявлення порушень екологічного законодавства та законодавства у сфері охорони праці. Із 24 лютого по 2 березня 2023 р. Державна екологічна інспекція України провела 79 природоохоронних заходів і склала 149 протоколів про адміністративні правопорушення. Загальна сума накладених штрафних санкцій становила 28 тис. гривень, з яких до Державного бюджету стягнуто 23 тис. гривень. Порушення вимог природоохоронного законодавства призвели до збитків на суму 1 млн 61 тис. гривень. Загальна сума пред'явлених претензій та позовів становила 967 тис. гривень, а стягнуто збитків у добровільному та примусовому порядку на суму 1 млн 108 тис. гривень [15].

Проте, незважаючи на регулярність перевірок, існує низка проблем, які знижують ефективність моніторингу. Однією з основних є брак кваліфікованих фахівців, що ускладнює проведення всебічного та якісного контролю. Окрім того, існує проблема неналежного фінансування органів контролю, що обмежує їхні можливості у проведенні досліджень і експертиз, необхідних для підтвердження фактів порушень.

Незважаючи на зусилля державних органів у сфері екологічного моніторингу та контролю, правозастосування у сфері екологічного права часто стикається з перешкодами через недостатню доказову базу, обмежений доступ до фінансування та брак кваліфікованих фахівців. Це стає особливо очевидним під час судового розгляду, де позивачам необхідно надати конкретні докази, що пов'язують екологічні порушення з негативним впливом на здоров'я та довкілля.

У справі № 369/7171/16-ц, розглянутій Верховним Судом 5 квітня 2023 р., позивачі звернулися з вимогою припинити господарську діяльність полігону твердих побутових відходів і стягнути моральну шкоду, обґрунтовуючи це негативним впливом на їхнє здоров'я та довкілля [16]. Суд частково задовольнив касаційну скаргу представника позивачів, визнавши, що понаднормативне забруднення території місця їх проживання є прямим наслідком протиправної діяльності відповідача. Це рішення підкреслює важливість надання належних доказів, як-от висновки медичних експертиз і екологічних досліджень, для обґрунтування позовних вимог у справах, пов'язаних із забрудненням довкілля та впливом на здоров'я людей.

Цей випадок підтверджує, що хоча правозастосування в екологічній сфері в Україні розвивається, воно залишається складним і залежить від ефективного збору доказів, які доводять причинно-наслідковий зв'язок між діями порушників і негативним впливом на довкілля та здоров'я людей.

У справі № 826/8917/17, розглянутій Окружним адміністративним судом міста Києва, позивач оскаржував бездіяльність Міністерства екології та природних ресурсів України щодо невиконання зобов'язань за Орхуською конвенцією, яка передбачає доступ громадськості до екологічної інформації й участь в ухваленні рішень з екологічних питань [17]. Суд задовольнив позов, зобов'язав Міністерство забезпечити належний доступ до екологічної інформації й активізувати співпрацю із громадськістю. Це рішення підкреслює важливість гармонізації національних стандартів із міжнародними зобов'язаннями та розширення повноважень державних органів у сфері екологічного управління.

Цей випадок демонструє необхідність удосконалення методики збору доказів, посилення співпраці із громадськістю та гармонізації національних стандартів із міжнародними для ефективного захисту екологічних прав громадян.

Отже, правозастосовча практика у сфері здорових і безпечних умов життя в Україні потребує вдосконалення. Незважаючи на наявні механізми моніторингу та контролю, брак доказової бази, обмежене фінансування і недостатня співпраця із громадськістю ускладнюють дотримання законодавчих норм. Випадки із судової практики підкреслюють важливість залучення сучасних методів збору доказів і гармонізації національних стандартів із міжнародними для підвищення ефективності правозастосування.

3. Рекомендації

Для покращення правозастосування в Україні у сфері безпеки життєдіяльності необхідно впровадити комплексний підхід, що передбачає модернізацію інструментів моніторингу та підвищення кваліфікації фахівців. Важливим аспектом є запровадження нових

технологій для збору й аналізу даних, що дозволить оперативніше виявляти порушення та реагувати на них. Реформування системи контролю також має передбачати розроблення нових стандартів оцінювання впливу на довкілля, підвищення відповідальності місцевих органів і посилення співпраці із громадськістю для підвищення прозорості контролюючих механізмів.

Ключовим завданням є вдосконалення правової бази, що передбачає регулярне оновлення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, зокрема європейських норм. Важливо запровадити обов'язкову екологічну сертифікацію для підприємств з високим рівнем екологічного ризику та розвивати законодавство у сфері управління відходами, включаючи відповідальність виробників за утилізацію відходів їхньої продукції.

Ці кроки не лише сприятимуть запобіганню екологічним порушенням, але й забезпечать вищий рівень прозорості й ефективності діяльності підприємств, що працюють у сферах з підвищеними екологічними ризиками.

Запровадження обов'язкової відповідальності виробників за утилізацію відходів їхньої продукції, відоме як принцип розширеної відповідальності виробника, є ключовою ініціативою, спрямованою на зменшення негативного впливу відходів на довкілля. Цей підхід уже активно використовується в багатьох країнах Європи, охоплюючи такі заходи, як обов'язкова утилізація відходів, розширений збір і переробка матеріалів, а також упровадження системи роздільного збору відходів.

Висновки. Дослідження показало, що національне законодавство України, спрямоване на забезпечення здорових і безпечних умов життя, потребує подальшого вдосконалення. Хоча було досягнуто окремих успіхів у запровадженні нових законів і адаптації до міжнародних стандартів, значні проблеми залишаються у сфері правозастосування. Зокрема, відзначено неналежну якість доказової бази, що ускладнює притягнення порушників до відповідальності. Окрім того, існує необхідність у посиленні контролю з боку державних органів і більш активній участі громадськості у процесі моніторингу.

Подальші дослідження повинні зосередитися на вивченні ефективності застосування нових екологічних стандартів, а також на аналізі впровадження принципу розширеної відповідальності виробників. Також необхідно дослідити можливості вдосконалення методики збору доказів і проведення екологічних експертиз, щоб забезпечити належну правову базу для судової системи. Запровадження нових інструментів моніторингу та навчання фахівців мають стати пріоритетами для вдосконалення правозастосування в Україні.

Список використаних джерел:

1. Haiduk K. Y. Contents of the right to a safe environment for life and health: a private law approach. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*. 2024. Vol. 1. № 84. P. 235–240. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.34>.
2. Ilkiv N. V., Ilnytskyi O. V. The implementation of the practice of the European court of human rights in the national mechanism of protection of the right to safe working conditions. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2022. № 3. P. 73–78. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.13>.
3. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Конституційні засади забезпечення права людини на здоров'я: порівняльно-правове дослідження. Права людини в Україні та в зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації : колективна монографія / Національний університет «Одеська юридична академія». Львів ; Торунь : Ліга-Прес, 2020. С. 369–391. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-210-7/369-391>.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 11.11.2024).
5. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
6. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
7. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 р. № 2573–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20/ed20240211#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
9. Про внесення змін до Інструкції про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві : наказ Міндовкілля від 19 травня 2022 р. № 202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0605-22#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
10. Про управління відходами : Закон України ; Перелік від 20 червня 2022 р. № 2320–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

11. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
12. Водний кодекс України : Закон від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
13. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовтня 2001 р. № 2768–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
14. Роттердамська конвенція про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі : Конвенція ООН від 10 вересня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a35#Text (дата звернення: 11.11.2024).
15. Державна екологічна інспекція України провела 79 природоохоронних заходів і склала 149 протоколів про адміністративні правопорушення. *Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України*. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/z-24-lyutogo-po-02-berezhnya-2023-roku-derzhavna-ekologichna-inspektsiya-ukr> (дата звернення: 11.11.2024).
16. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду м. Києва від 5 квітня 2023 р. у справі № 369/7171/16-ц. Ліга: Закон. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C025013?an=141> (дата звернення: 12.11.2024).
17. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду м. Києві у справі № 826/8917/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99588828> (дата звернення: 12.11.2024).

Блашук Т. В.

Практика реалізації законодавства України щодо забезпечення здорових і безпечних умов життя

У статті аналізується реалізація законодавства України щодо забезпечення здорових і безпечних умов життя громадян, з акцентом на охороні здоров'я й екологічній безпеці. Огляд основних законів, як-от Конституція України, яка проголошує життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю, Кодекс цивільного захисту України, що визначає правові основи захисту населення від надзвичайних ситуацій, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», є ключовим елементом дослідження. Особлива увага приділяється Закону України «Про систему громадського здоров'я», ухваленому у 2023 році, який відповідає сучасним викликам у сфері охорони здоров'я, включаючи пандемію COVID-19.

У статті також розглянуто проблеми, пов'язані з дотриманням законодавства, як-от неналежна якість доказової бази, що ускладнює притягнення порушників до відповідальності, та низька ефективність моніторингу і контролю. Вказується на необхідність адаптації національного законодавства до європейських стандартів і міжнародних угод, як-от Паризька угода, з акцентом на гармонізацію українських норм із директивами Європейського Союзу. Особлива увага приділяється питанням співпраці з міжнародними організаціями, як-от Всесвітня організація охорони здоров'я, для інтеграції глобальних стандартів.

Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення правової бази та підвищення ефективності правозастосування, включаючи розширення повноважень державних органів, покращення збору й аналізу даних, підвищення кваліфікації фахівців і розвиток інституту громадського контролю. Особливо підкреслюється важливість підвищення прозорості діяльності державних установ через активне залучення громадськості до процесу моніторингу та контролю.

Дослідження є корисним для науковців, практиків, представників державних органів, а також для тих, хто опікується інтеграцією міжнародного досвіду в національне законодавство у сфері забезпечення здорових і безпечних умов життя в Україні.

Ключові слова: законодавство, охорона здоров'я, безпека життєдіяльності, екологічні стандарти, правозастосовча практика, моніторинг, правове регулювання, Конституція.

Blashchuk T. V.

The practice of implementing the legislation of Ukraine on ensuring healthy and safe living conditions

The article analyzes the implementation of Ukrainian legislation to ensure healthy and safe living conditions for citizens, with a focus on health and environmental safety. A review of key laws, such as the Constitution of Ukraine, which proclaims human life and health to be the highest social value, the Civil Protection Code of Ukraine, which defines the legal framework for protecting the population from emergencies, and the Law of Ukraine “On Environmental Protection”, is a key element of the study. Particular attention is paid to the Law of Ukraine “On the Public Health System” adopted in 2023, which meets the current healthcare challenges, including the COVID-19 pandemic.

The article also discusses the problems associated with the implementation of the legislation, such as the insufficient quality of the evidence base, which makes it difficult to bring violators to justice, and the low efficiency of monitoring and control. The author points out the need to adapt national legislation to European standards and international agreements, such as the Paris Agreement, with an emphasis on harmonizing Ukrainian regulations with EU directives. Special attention is paid to cooperation with international organizations, such as the World Health Organization, to integrate global standards.

The author offers recommendations for improving the legal framework and enhancing the effectiveness of law enforcement, including expanding the powers of state bodies, improving data collection and analysis, professional development of specialists, and developing the institution of public control. The author emphasizes the importance of increasing the transparency of state institutions through active involvement of the public in the monitoring and control process.

The study is useful for scholars, practitioners, government officials, and those involved in the integration of international experience into national legislation to ensure healthy and safe living conditions in Ukraine.

Key words: legislation, health care, life safety, environmental standards, law enforcement practice, monitoring, legal regulation, Constitution.